

Η μεταμοντέρνα μυθοπλασία της εγκληματικής βίας στην κοινωνία της μετανεωτερικότητας. Η περίπτωση του μυθιστορήματος, *Ίσλα Μπόα*

Λίλα (Ηλιούλα) Σέββα

Abstract _ Lila (Elioula) Sevva | The Postmodern Fiction of Criminal Violence in Postmodern Society. The Case of the Novel, *Isla Boa*

Postmodern society is characterized by a form of economic transformation the main goal of which is the acquisition of money. In the context of financial competition, the relaxation of moral values and the development of delinquency, corruption and criminal violence become prominent. This article deals with the theme of crime and violence as represented in the postmodern novel by Christos Asteriou, *Ίσλα Μπόα* (*Isla Boa*). The novel reflects key features of postmodernity, for example the characteristic operation of funds, money and media, a world that does not hesitate even in the face of crime when it comes to the satisfaction of financial interests. The aim of this article is, on a first level, to show the drama of the postmodern crime but also highlight the fact that in the postmodern novel *Ίσλα Μπόα* crime is treated superficially and without reference to motives or purposes. On a second level, the text's aim is to emphasize the role of the narrative techniques of postmodernism, self-reflexivity, narcissism and parody. The first two highlight the postmodern narrative which reveals the structure of the text. The parody leads the reader to question the one and only truth and interpretation of the text. It reminds him/her to consider the multiplicity and variety of viewpoints and become an active and thoughtful reader.

1. Εγκληματική βία και ιστορικότητα

Η βία με τις ποικίλες μορφές της απασχολεί όλες τις ιστορικές εποχές καθώς έχει την ιδιότητα να παρεισφρεί και να ελέγχει το σύνολο των εκδηλώσεων των ανθρωπίνων σχέσεων και συμπεριφορών. Ο φόνος, με τις ρίζες του στην πρωταρχή των ανθρωπίνων κοινωνιών, αποτελεί την κατεξοχήν περίπτωση εγκληματικής βίας, την πράξη που υπεραίρει την ανθρώπινη ιδιότητα και κάθε έννοια πολιτισμού.

Οι κοινωνίες για να αντιμετωπίσουν αποτρεπτικά την εγκληματική βία ορίζουν και επιβάλλουν ένα σύστημα κανόνων με συμβάσεις και επιταγές που κατατάσσει το ανθρώπινο δυναμικό εντός ή εκτός του κοινωνικού ιστού με

κριτήριο την υπακοή στους θεσπισμένους κανόνες. Αυτή τη διαδικασία της κανονικοποίησης και κατηγοριοποίησης η μεν Judith Butler ονομάζει *μήτρα διανοητότητας*,¹ ο δε Michel Foucault ομιλεί για *κανονιστικά πρότυπα*² που κατασκευάζει η κυρίαρχη εξουσία και αφορούν σε όλες τις πτυχές της ανθρώπινης ζωής και συμπεριφοράς. Όμοια, αλλά ευρύτερη λειτουργία, επιτελούν τα *καθεστώτα αληθείας*³ τα οποία καθορίζουν την επίσημη αλήθεια που ορίζει το επιτρεπτό σε αντιδιαστολή με το απαγορευμένο, είτε αυτό είναι έγκλημα, είτε τρέλα, ή διαστροφή κ.λπ. έτσι ώστε να αποκλείονται οι «παραβάτες» από την κοινωνική ζωή.

Επομένως, από τη στιγμή που μια κοινωνία ορίζει ένα συγκεκριμένο κανονιστικό πλαίσιο συμπεριφορών για τα μέλη της, αφενός υπονοείται ότι η εγκληματικότητα αποτελεί συστατικό στοιχείο του πολιτισμικού συστήματος και αφετέρου ότι υπάρχει τόσο η δυνατότητα παραβίασης των κανόνων όσο και η ενδεχόμενη αλλαγή τους εάν το απαιτήσουν οι πολιτισμικές και ιστορικές συνθήκες. Προς επίρρωση του κοινωνικο-πολιτισμικού χαρακτήρα του φόνου, ο Foucault τον έχει χαρακτηρίσει ως επίθεση κατά της κοινωνίας, τον δε εγκληματία ως προδότη του κοινωνικού σώματος.⁴ Από την άλλη, όταν αναφερόμαστε σε ένα πολιτισμικό σύστημα που μπορεί να επιβάλει κανόνες, να τροποποιηθεί, να υπαγορεύσει πρότυπα, εννοούμε ότι το σύστημα αυτό δεν αποτελεί έναν αόρατο ή υπερβατικό μηχανισμό, αλλά έχει συσταθεί από τις εξουσιαστικές δομές που ορίζουν το κοινωνικό σύνολο και ειδικά από τις σχέσεις και τη διάδραση των μελών του. Άρα, το έγκλημα ως πράξη διενεργείται από ένα άτομο αλλά επί της ουσίας φέρει εντός του ως συνυπευθυνότητα τη συνέργεια όλων των σχέσεων του ατόμου αυτού.⁵

Η σημερινή εποχή της *μετανεωτερικότητας* διαθέτει και αυτή κώδικες για το αποδεκτό και το μη αποδεκτό. Όμως, επειδή η εποχή διακρίνεται για τη χαλαρότητα και τη ρευστότητα στους κανόνες, η εγκληματική βία που παρατηρείται, συνήθως εκδηλώνεται με τρόπους μη άμεσα αιτιολογήσιμους· έτσι θεωρείται από αρκετούς ερευνητές ότι απηχεί τη *μεταμοντέρνα* ρήξη και απώλεια του νοήματος που βιώνει ο σύγχρονος άνθρωπος. Με τις ιδιότητες αυτές εμφανίζεται η εγκληματική βία στο μυθιστόρημα του Χρήστου Αστερίου *Ίσλα Μπόα* που μας απασχολεί στο άρθρο αυτό. Ειδικότερα, το συγκεκριμένο κείμενο απηχεί τη ρευστότητα της καπιταλιστικής μετανεωτερικότητας που εύκολα οδηγεί στη διάπραξη του εγκλήματος με κίνητρο το χρήμα. Επομένως, ό,τι θα εξεταστεί στο συγκεκριμένο άρθρο αφορά στη μετανεωτερική θεματική του εγκλήματος όπως εμφανίζεται στην εποχή του ύστερου καπιταλισμού σε συνδυασμό με τις λογοτεχνικές μεταμοντέρνες αφηγηματικές συμβάσεις και τεχνικές που υποστυλώνουν την προαναφερθείσα θεματική.

¹ ΜΠΑΤΛΕΡ 2008, 94, 98, 109· BUTLER 2009, 43–44.

² FOUCAULT 2013, 35–36.

³ FOUCAULT 2011α, 35–37· Κουράκης 1988.

⁴ FOUCAULT 2011β, 104.

⁵ GERGEN 1997, 436.

2. Ύστερος Καπιταλισμός. Ιδιαιτερότητες και συσχετιζόμενη εγκληματική βία

Ο όρος «κοινωνία της μετανεωτερικότητας» συμπίπτει με ό,τι ο Frederic Jameson ονομάζει *ύστερο καπιταλισμό*, έννοια που ερμηνεύεται ως *πολυεθνικός καπιταλισμός ή παγκόσμιο σύστημα ή κοινωνία του θαύματος και της εικόνας ή ακόμη ηλεκτρονικός καπιταλισμός*.⁶ Επί της ουσίας με το επίθετο «ύστερος» δηλώνεται ένας οικονομικός μετασχηματισμός της κοινωνίας και της καθημερινότητας που βασίζεται στα επικοινωνιακά δίκτυα και στη διαπλοκή της πολιτικής με τις επιχειρήσεις.⁷ Επομένως, η μετανεωτερικότητα στηρίζεται στην καπιταλιστική οικονομία (διακίνηση χρήματος, πολυεθνικές, υπερκαταναλωτισμός) με το χρήμα να γίνεται μέσον άσκησης της *εξουσίας* και μέσον εξυπηρέτησης των *σχέσεων κυριαρχίας*. Όπως ισχυρίζεται ο Foucault, η εξουσία αποτελεί *τρόπο δράσης κάποιων πάνω σε κάποιους άλλους, είναι, δε, το όνομα που δίνουμε σε στρατηγικές που ασκούνται εντός μιας κοινωνίας*.⁸ Η εξουσία παράγει τα *καθεστώτα αληθείας* και την επίσημη αλήθεια όπως, ήδη, προαναφέρθηκε. Ειδικότερα, η αλήθεια αυτή παράγεται από *λόγους* οι οποίοι είναι οργανωμένα συστήματα νοήματος, δηλαδή *γνώσεων* που οργανώνουν με τη σειρά τους νέα σύνολα γνώσεων με κανόνες και πρακτικές ελέγχου της κοινωνίας. Αυτούς τους λόγους η κοινωνία θεωρεί και αποδέχεται ως αληθείς.

Το μυθιστόρημα του Χρήστου Αστερίου, *Ίσλα Μπόα*,⁹ αποτελεί ένα πολύ καλό δείγμα εγκληματικής δράσης του ύστερου καπιταλισμού με εμπλεκόμενους τα funds, τις πολυεθνικές και τα media που εκμεταλλεύονται την ανάγκη των ανθρώπων για χρήμα. Το κείμενο αναφέρεται σε ένα *reality επιβίωση* το οποίο λαμβάνει χώρα σε ένα απομακρυσμένο φανταστικό νησί (το *Ίσλα Μπόα*), όπου οι παίκτες αφήνονται από την εταιρεία παραγωγής να πεθάνουν, όταν το fund στο οποίο ανήκει το τηλεοπτικό κανάλι και η εταιρεία παραγωγής «χρεωκοπούν».

Το βασικό στοιχείο πλοκής είναι ότι την όλη επιχείρηση για να στηθεί το reality τη γνωρίζουν μόνο τρεις άνθρωποι, ο διευθυντής του καναλιού και δύο τεχνικοί οι οποίοι μετά τη «χρεωκοπία» φέρεται να έκαψαν όλα τα αποδεικτικά στοιχεία· έτσι, και ο τόπος διεξαγωγής του reality και ο υπεύθυνος του προγράμματος παρέμειναν απόρρητα στοιχεία για τους παίκτες, για το συνεργείο αλλά και για τους συγγενείς των εμπλεκομένων. Η ιστορία αποκαλύπτεται από τη σύντροφο του παρουσιαστή του reality που ανακαλύπτει στοιχεία που δεν καταστράφηκαν, βρίσκει τον διευθυντή του καναλιού και τον αναγκάζει με την απειλή όπλου να ομολογήσει. Ακολουθεί η επιχείρηση διάσωσης, αλλά βρίσκεται ζωντανός μόνο ένας παίκτης που από την προφορική (και γραπτή;) αφήγηση ο αναγνώστης μαθαίνει την ιστορία.

⁶ JAMESON 1999, 25–30.

⁷ *Ο.π.*, 25–30.

⁸ FOUCAULT 1991, 75–86, 90, 97–98.

⁹ ΑΣΤΕΡΙΟΥ 2012.

Το θεματικό στοιχείο της χρηματοθηρίας και της εκμετάλλευσης αναδεικνύει η ρεαλιστική βάση του μυθιστορήματος η οποία συνίσταται αφενός στην αφήγηση από τους παίκτες της ζωής τους και αφετέρου στον διάλογο που διαμειβεται μεταξύ του διευθυντή του fund και της συντρόφου του παρουσιαστή του reality show. Όταν ο διευθυντής και υπεύθυνος του προγράμματος απολογείται, μαθαίνουμε σχετικά με τα κριτήρια επιλογής των παικτών: — *Επιλέξαμε ανθρώπους που περνούσαν δύσκολη προσωπική φάση, που ήταν ακόμη και στο χείλος της οικονομικής καταστροφής. Υπήρχε το χρηματικό δέλεαρ –ένα εκατομμύριο δολάρια– με την προϋπόθεση, βέβαια, να υπογράψουν συμβόλαιο απόλυτης εχεμύθειας, να πάρουν όρκο σιωπής με άλλα λόγια [...]. Ο ίδιος θεωρεί «παράπλευρες απώλειες» τους παίκτες που αφέθηκαν να πεθάνουν αποδεικνύοντας τόσο την απαξίωση της ανθρώπινης ζωής όσο και την έλλειψη ευθύνης: — *Ήταν αργά και φοβήθηκα πως θα ξεσπούσε κι άλλο σκάνδαλο.[...] Αλλά από την άλλη αυτά είναι τα αποτελέσματα των πολέμων, πραγματικών και οικονομικών, με όπλα ή με νούμερα. Υπάρχουν χαμένοι και παράπλευρες απώλειες. Επομένως, η πράξη χαρακτηρίζεται ως ηθική αυτουργία αλλά και έγκλημα εκ προμελέτης καθώς η σύντροφος του παρουσιαστή αποκαλύπτει ότι: — [...] εσύ μοσχοπούλησες όλες σου τις μετοχές πριν γίνουν χαρτιά για τα σκουπίδια. Έβαλες στην τσέπη ένα ποσό που θα σου εξασφάλιζε τα γεράματα κι ύστερα έκανες πως έπεφτες από τα σύννεφα με όσα γίνονταν.¹⁰**

Επομένως, οι επιλεγέντες παίκτες ομοιάζουν με αυτούς που ο Zygmunt Bauman ονομάζει *ελαττωματικούς καταναλωτές*, δηλαδή αυτούς που σαγηνεύονται από την υπερκατανάλωση αλλά δεν έχουν είτε το χρήμα για να ικανοποιήσουν τις καταναλωτικές τους ορέξεις είτε την τύχη για να αναρριχηθούν στο σύστημα.¹¹ Δεν είναι τυχαίο ότι οι μισοί από αυτούς είναι άνεργοι ή έχουν είτε υπέρογκες οικονομικές υποχρεώσεις, είτε επαφές με τον υπόκοσμο και τη διαφθορά. Ανάλογες περιπτώσεις είναι οι τρεις κοπέλες από Ελλάδα, Λίβανο και Αργεντινή, ο Καναδός, ο Πακιστανός και ο Κενυάτης παίκτης. Ενδιαφέρουσα είναι η μαρτυρία του Κενυάτη τόσο για την αδυναμία του να υποταχθεί στους ισχυρούς πριν την είσοδό του στο παιχνίδι όσο και για το αίσθημα άγριας αντίδρασης που του δημιουργήθηκε από την προαναφερόμενη «υποταγή»: — *Δουλεύαμε, φτιάχναμε, μα είχαμε πάντα το φόβο πως θα 'ρθουν μια μέρα να τα πάρουν όλα. [...] Συμμορίες έκλεβαν και σκότωναν. Απλοί ζωοκλέφτες ή τυχοδιώκτες δολοφόνοι. [...] Καλύτερα να μην μπλέκεσαι, έλεγε πάντα ο πατέρας μου [...] άσ' το να πάει. [...] Εμένα με πείραζαν πιο πολύ τα σκυμμένα κεφάλια. Η υποταγή. [...] Όσο μεγάλωνα, με τρέλαινε η αδικία.¹²*

Ο Γερμανός παίκτης καταθέτει και αυτός τη μαρτυρία του για μια ακόμη η εγκληματική ενέργεια του συστήματος· η περίπτωση αυτή αφορά σε προ

¹⁰ Ο.π., 190, 273, 274.

¹¹ BAUMAN 2002, 77–96.

¹² ΑΣΤΕΡΙΟΥ 2012, 294–95.

reality βιώματά του και σχετίζεται με τον θάνατο τμήματος του πληθυσμού ενός χωριού στη Γερμανία, όπου οι κάτοικοι ήπιαν νερό μολυσμένο από τοξικά λύματα εργοστασίου της περιοχής. Αποκαλύπτει: —[...]λίγες ώρες μετά το συμβάν μετακινήθηκα στο χωριό για να παρακολουθήσω τόσο τη διαδικασία της κοινής ταφής των χωριανών όσο και τις έρευνες για τη μόλυνση του νερού [...]. Στην πραγματικότητα, το φρικτό αυτό έγκλημα δεν διαλευκάνθηκε ποτέ [...] κανείς δεν μπόρεσε να βρει στοιχεία [...].¹³ Η περίπτωση του Γερμανού αφορά σε εκείνους που αγωνίζονται με κάθε μέσον για τη διάσωση του οικοσυστήματος, οπότε διεκδικεί το χρηματικό έπαθλο του reality για τη δημιουργία οργάνωσης με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος.

Συμπερασματικά, στο *Ίσλα Μπόα* καταγράφεται η δράση, και μάλιστα η ηθική ауτουργία του συγκεκριμένου οικονομικού συστήματος, που αφορά στη διενέργεια εγκληματικής βίας και φόνων. Ευθύνονται, δηλαδή, αυτοί που θα επιλέξουν να ικανοποιήσουν τα προσωπικά οικονομικά τους συμφέροντα οπότε θα επικροτήσουν τη χρεωκοπία επιχειρήσεων που θα επιφέρει συμβολικό θάνατο σε εργαζόμενους, θα απαξιώσουν την ανθρώπινη ζωή γιατί θα την αξιολογήσουν βάσει της οικονομικής της δυνατότητας και θα τη θυσιάσουν στο βωμό του χρήματος.

3. Η ελίτ

Η ταξική σχέση κυριαρχίας που προαναφέρθηκε, αισθητοποιείται στη λεγόμενη *ευέλικτη συσώρευση*, ένα οικονομικό καθεστώς με έμφαση στην ευελιξία των τρόπων παραγωγής. Χαρακτηριστικά του είναι οι μεταβολές στην παραγωγική διαδικασία και στις εργασιακές σχέσεις, συχνά προς τα χείρω, η χρήση των τεχνολογιών και ειδικά της ψηφιακής, η μείωση του λειτουργικού κόστους, η διαφοροποίηση του χαρακτήρα των νέων επιχειρηματικών μονάδων αλλά και οι περικοπές μισθών και θέσεων εργασίας, η φθίνουσα και αίολη οικονομική δύναμη των πολιτών.¹⁴ Την όλη περιγραφείσα κατάσταση ο Zygmunt Bauman ονομάζει *παγκόσμια απορρύθμιση*. Υποστηρίζει ότι το βασικό της γνώρισμα έγκειται στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων της οικονομικής *ελίτ* και στην ενοχοποίηση των φτωχών ακόμη και για την αύξηση της εγκληματικότητας. Η ελίτ, η οποία μπορεί να είναι πολιτική, κοινωνική, ακαδημαϊκή, είναι αυτή που ασκεί την κυριαρχία και επιβάλλει την εξουσιαστική της δύναμη η οποία στοχεύει αφενός στην ικανοποίηση των συμφερόντων της, νόμιμων ή παράνομων, και αφετέρου στη χειραγώγηση του ανθρώπου.

Ειδικότερα, συναλασσόμενη η ελίτ με την κρατική εξουσία συμβάλλει, σύμφωνα με τους Foucault και Butler, στην επιβολή της κανονιστικής αλήθειας του συστήματος. Τις κανονιστικές αυτές πρακτικές ο Luis Althusser ονομάζει *Ιδεολογία*, καθότι επιβάλλονται μέσω ιδεολογικών, πολιτισμικών

¹³ Ό.π., 148–49.

¹⁴ HARVEY 2009, 145–47, 255.

μηχανισμών οι οποίοι, χρησιμοποιούμενοι στην καθημερινή ζωή, διαμορφώνουν την προσωπική ταυτότητα του ανθρώπου καθώς τον *εγκαλούν*, άρα τον κατασκευάζουν ως υποκείμενο του λόγου με στόχο να υπόκειται σε πρότυπα σκέψης, συμπεριφοράς κ.λπ. Επισημαίνεται ότι, ό,τι αναπαριστά η *Ιδεολογία*, δεν σχετίζεται με το σύστημα των πραγματικών σχέσεων που διέπουν τα άτομα, αλλά αφορά στη φανταστική σχέση που διαμορφώνουν με την πραγματικότητα εντός της οποίας ζουν με αποτέλεσμα να βιώνουν, τελικά, μια ψευδαισθήση της πραγματικότητας.¹⁵ Το θεωρητικό μοντέλο της *υποδόριας ένεσης*, επισημαίνει ότι ρόλος της ελίτ είναι να εγγεί μαζικά συγκεκριμένου είδους μηνύματα-εντολές στα άτομα και να τα καθοδηγεί στο δίπτυχο υιοθέτηση-υπακοή.¹⁶ Παρόμοια είναι και η πολιτική έννοια της *ηγεμονίας* με εισηγητή της τον Antonio Gramsci που αφορά σε μια άρχουσα τάξη-ελίτ η οποία, συναλλασσόμενη με τους πολίτες, καθοδηγεί και ελέγχει τις ιδέες και πεποιθήσεις τους.¹⁷ Επομένως, οι θεωρητικοί συγκλίνουν στο γεγονός ότι η ελίτ, ως άρχουσα τάξη επιδρά και χειραγωγεί το κοινωνικό σύνολο ως προς τη συμμόρφωσή του με τα επιτρεπόμενα πρότυπα-κανόνες.

Στην ελίτ, και μάλιστα την ακαδημαϊκή, φαίνεται ότι ανήκει και ο μοναδικός επιζών του *Ισλα Μπόα*, ο Γάλλος Φρανσουά, συγγραφέας με εξειδικευμένες πανεπιστημιακές σπουδές σε θέματα φιλοσοφίας, λογοτεχνίας και τέχνης. Από την εξομολόγησή του δεν υπάρχει καμιά υπόνοια οικονομικών προβλημάτων, αντιθέτως ανήκει στους οικονομικά ισχυρούς του συστήματος αφού αναφέρεται στην ανέμελη και πολυτελή φοιτητική ζωή του με *τις ατέλειωτες οιοποσίες στα καπηλειά του Παρισιού, τότε που απαγγέλλαμε Σαίξπηρ και Μπωντλαίρ πίνοντας γαλόνια φρέσκου Μποζολέ*. Αφού διασώθηκε, εξομολογείται στους διασώστες του: — *Έζησα τη ζωή σα μια μεγάλη περιπέτεια, γεμάτη ανθρώπους και ταξίδια [...] σαν ένα μεγάλο πείραμα, παίζοντας με το χρόνο και το χώρο σαν παιδί που αφήνεται τελετουργικά σε μια άλλη πραγματικότητα [...]. Homo ludens, ο άνθρωπος που παίζει, ο πραγματικός άνθρωπος, [...]: αυτός είμαι εγώ. [...] Θα πρέπει να σας ομολογήσω, [...] πως η αφετηρία του παιχνιδιού υπήρξε για κάποιον σαν εμένα μία ακόμα ευκαιρία να θέσει τον εαυτό του υπό αμφισβήτηση, να τον εκθέσει σε μια θεία εκπόρνευση με μόνο αντάλλαγμα τη θέα σε μια άλλη ζωή.*¹⁸

Εντύπωση προξενεί η άποψη του Γάλλου για τους ρόλους «παίκτη και παιχνιδιού» στους οποίους εμπλέκει τον εαυτό του. Στο θέμα του παιχνιδιού αναφέρεται η Πέγκυ Καρπούζου η οποία επικαλείται σχετική μελέτη του Roger Caillois που διακρίνει τέσσερις βασικές παιγνιακές στάσεις –τον αγώνα (*agon*), τον κύβο (*alea*), τη μίμηση (*mimicry*) και τον ίλιγγο (*ilinx*)– οι οποίες ανταποκρίνονται σε ισχυρά ανθρώπινα ένστικτα: τον ανταγωνισμό, το κυνήγι της

¹⁵ ALTHUSSER 2014, 174–84. Επίσης, SMITH 2006, 101–2, 320.

¹⁶ STOREY 2015, 17–20, 125–26.

¹⁷ Ό.π., 128· SMITH 2006, 80.

¹⁸ ΑΣΤΕΡΙΟΥ 2012, 341, 313, 314.

τύχης, την έφεση προς μίμηση και το πάθος του ίλιγγου, αντίστοιχα.¹⁹ Τονίζεται ότι τα ένστικτα αυτά εισάγονται σε πλαίσια τέτοια ώστε να είναι αποδεκτά και επωφελή για την κοινωνία.

Στο ίδιο πνεύμα, ο Johan Huizinga επισημαίνει ότι το παιχνίδι, πέραν μιας αναγνωρισμένης πολιτισμικής λειτουργίας, σχετίζεται στενά με το τυπικό της τελετουργίας και κυρίως, με το ιερό συναίσθημα της μυστηριακής πράξης όπως για παράδειγμα οι τελετουργικές μυστηριακές πράξεις των ιερέων.²⁰ Προφανώς λοιπόν, ο Γάλλος παίκτης προσδοκά να βιώσει κάποιου είδους μυστηριακή μέθεξη μέσω του παιχνιδιού όταν αναφέρεται στην πρόθεσή του να εκθέσει τον εαυτό του σε μια θεία εκπόρνευση με μόνο αντάλλαγμα τη θέα σε μια άλλη ζωή.

Σύμφωνα με την Καρπούζου, ο αγών-ανταγωνισμός συνάδει με την πολιτισμική λογική του καπιταλισμού, κάτι που επιβεβαιώνεται από την επαγγελματική δράση της Κινέζας παίκτριας η οποία ανήκει στην οικονομική ελίτ των πολυεθνικών. Και αυτή συμμετέχει στο reality με στόχο να πειραματιστεί ωθώντας τον εαυτό της στα άκρα σε μία συνθήκη που της είναι άγνωστη. Εξομολογείται: —[...] θα διαγωνιζόμουν σε κάτι στο οποίο δεν θα ήμουν καλή, σε κάτι που δεν ήξερα, σε κάτι που δεν θα μπορούσα να ελέγξω.²¹

Στον οικονομικό μετασχηματισμό των σύγχρονων κοινωνιών συντελούν η τεχνολογία και η αλματώδης εξέλιξή της. Αυτός ο μετασχηματισμός σχετίζεται με την ανάπτυξη των δικτύων τα οποία, σύμφωνα με τον Lyotard, εξομοιώνουν την πληροφορία με τη γνώση, στη συνέχεια την εμπορευματοποιούν και δίνουν τη δυνατότητα στις πολυεθνικές να κυριαρχούν καθώς ελέγχουν τη ροή των πληροφοριών και κατ' επέκταση τη γνώση. Ο κίνδυνος έγκειται στον συνακόλουθο έλεγχο των κρατικών οικονομιών και των ιδίων των κυβερνήσεων,²² καθώς η κυριαρχία των πολυεθνικών επί της παγκόσμιας οικονομίας μπορεί να οδηγήσει σε μεταστροφή εναντίον των κυβερνήσεων σε περίπτωση δικής τους ανυπακοής.²³ Άλλωστε, το κράτος εκλαμβάνεται ως β' οργανωτική αρχή μέσω της οποίας η άρχουσα τάξη επιβάλλει τη θέλησή της έτσι, ώστε η κρατική εξουσία να είναι τόσο σταθερή όσο της επιτρέπει η πολιτι-

¹⁹ ΚΑΡΠΟΥΖΟΥ 2016.

²⁰ HUIZINGA 1949, 30–35.

²¹ ΑΣΤΕΡΙΟΥ 2012, 116.

²² LYOTARD 1993, 30–35· Harvey 2009, 312. Η Hannah Arendt αναφερόμενη στη μηχανή ως εναρκτήριο αίτιο της χρήσης της τεχνολογίας, ισχυρίζεται ότι η υπεροχή της οφείλεται στο ότι ο άνθρωπος προσαρμόστηκε στο περιβάλλον της από τη στιγμή που τη σχεδίασε. Ανάλογη προσαρμογή είχε επιδείξει ο άνθρωπος και με την κατασκευή των εργαλείων με τη διαφορά ότι αυτά είχαν ανθρωποκεντρικό σκοπό, δηλαδή να κάνουν τη ζωή του ευκολότερη. Ο σκοπός αυτός είναι που αμφισβητείται αναφορικά με τη μηχανή και γενικότερα με τον αυτοματισμό, βλ. σχετικά Arendt 1958, 147–51. Επίσης, Haraway 1991, 22–23 και 45, όπου υπάρχει η παραδοχή ότι ο άνθρωπος του ύστερου καπιταλισμού έχει μεταμορφωθεί σε ένα ξεπερασμένο σύμβολο των μηχανών.

²³ FOUCAULT 2012, 59, 221–28.

κή οικονομία του ύστερου καπιταλισμού.²⁴ Το *Ίσλα Μπόα*, όπως φάνηκε στα προαναφερόμενα παραθέματα, δίνει τα ανάλογα παραδείγματα για τον κόσμο των πολυεθνικών και της επιβολής των δικών τους συμφερόντων καθώς στην περίπτωση της μόλυνσης του νερού δεν φαίνεται να αρθρώνεται λόγος ούτε από την κυβερνητική εξουσία για να εναντιωθεί στο έγκλημα ούτε και από τη δικαστική εξουσία για να αποδώσει δικαιοσύνη. Ίσως ο πραγματικός και μεγαλύτερος κίνδυνος σήμερα να είναι ακριβώς η απουσία τόσο μιας προστατευτικής αρχής για την ασφάλεια του πολίτη όσο και μιας ηθικής αρχής που θα προκρίνει τη ζωή έναντι των συμφερόντων.

Η υπέρμετρη ανάπτυξη της τεχνολογίας και της επιστήμης έχουν συντελέσει ώστε ο Jean Baudrillard να θεωρεί ως το *τέλειο έγκλημα* την ψηφιοποίηση και τη μετατροπή όλων των πράξεων και συμβάντων σε πληροφορία.²⁵ Ειδικότερα, προειδοποιεί ότι η υπέρμετρη τεχνολογική ανάπτυξη μπορεί να οδηγήσει τον κόσμο στην καταστροφή του καθώς μετασχηματίζεται ριζικά η δομή του. Αυτό συμβαίνει, καθώς όλα μεταμορφώνονται σε σημεία που κωδικοποιούν την πραγματικότητα με αποτέλεσμα να μη διακρίνεται η αντιγραφή από το πρωτότυπο, κατάσταση που ο Baudrillard προσδιόρισε εισάγοντας την έννοια της *προσομοίωσης* (*simulacra*= ομοιώματα-αντίγραφα δίχως ταυτότητα). Γράφει: *ζούμε παντού πλέον μέσα σε μια αισθητική ψευδαίσθηση της πραγματικότητας. Δεν υπάρχει πια μυθοπλασία με την οποία η ζωή να έλθει αντιμέτωπη, είναι η ίδια η πραγματικότητα που εξαφανίζεται.*²⁶ Η Καρπούζου επισημαίνει ότι η *μίμηση* αντιστοιχεί στα, κατά Baudrillard, *simulacra*, ενώ, στο ίδιο πνεύμα, η Donna Haraway θεωρεί ότι η αορατότητα της ψηφιοποίησης κάνει τα *simulacra* επικίνδυνα. Αναφέρει ότι, καθώς η μικροηλεκτρονική είναι η τεχνολογική βάση για τα *simulacra* και οι μικροηλεκτρονικές συσκευές είναι αόρατες,²⁷ τα *simulacra* δεν μπορούν να αναγνωριστούν ως υλικά αντικείμενα από τη συνείδηση και επομένως είναι υπεύθυνα για το δημιουργούμενο πεδίο *σύγχυσης ορίων*.²⁸ Ένα εξαιρετικό παράδειγμα σύγχυσης των κόσμων πραγματικότητας και φαντασίας, αλλά και ηθελημένης έκθεσης στη σύγχυση αυτή αποτελεί η Κινέζα παίκτρια, αφού μέσα από το *άβατάρ* της έχει δημιουργήσει μια δεύτερη, εικονική ζωή: *—Πόσο λάθος έκανα να έρθω εδώ [...]. Δεν είναι μέρος για μια γυναίκα των πόλεων. [...]. Έχω παραμελήσει την Purple Turtle [...]. Το άβατάρ μου παρατημένο κάπου στη μέση της ψηφιακής κοινότητας, πώς είναι δυνατόν; [...]. Η δεύτερη ζωή μου ξεκινούσε κάθε μέρα αργά το απόγευμα. [...]. Από το ξημέρωμα ως τις έξι που γύρναγα σπίτι ήμουν η Φου Μινγκ και μόνο αυτή. Μόλις έμπαινα στο παιχνίδι γινόμουν η Purple Turtle. [...]. Τα όρια ήταν αυστηρά, δεν ήθελα να μπλέξω τη μια περσόνα με την άλλη.*²⁹

²⁴ HARVEY 2009, 153.

²⁵ BAUDRILLARD 1996α, 5, 25.

²⁶ BAUDRILLARD 2001, 330–41.

²⁷ HARAWAY 2016, 36.

²⁸ Ό.π., 5–7.

²⁹ ΑΣΤΕΡΙΟΥ 2012, 124, 130 και 132.

Η σύγχυση των ορίων μεταξύ πραγματικότητας και φαντασίας χαρακτηρίζει όλους τους παίκτες του κειμένου. Αυτοί για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους επέλεξαν να πειραματιστούν εισερχόμενοι σε ένα reality παιχνίδι, με άλλα λόγια σε μια ζώνη απομίμησης και εικονικότητας της πραγματικότητας. Από τη στιγμή, όμως, που εγκαταλείφθηκαν, κατέληξαν να βιώνουν ως πραγματικότητα, εκείνη που απεικονίζοταν αρχικά ως παιχνίδι, καθώς οι δύο κόσμοι, εικονικός και πραγματικός, κατέρρευσαν ο ένας μέσα στον άλλον εφόσον «θόλωσαν» τα όριά τους.

4. Η πόλη

Η πόλη συχνά στα λογοτεχνικά κείμενα χρησιμοποιείται ως καμβάς για να πλαστεί ο «μύθος». Ο Walter Benjamin αφιέρωσε μελέτες στη βιομηχανική πόλη του 19ου αιώνα και ειδικά στον *πλάνητα* και στη σχέση του με την πόλη αυτή.³⁰ Στο συγκεκριμένο άρθρο η πόλη διερευνάται στη σχέση της με καταστάσεις της μετανεωτερικότητας όπως τις αλλαγές που ο καπιταλισμός και η ψηφιακή τεχνολογία επιφέρουν στις ανθρώπινες σχέσεις αλλά και την αύξηση της εγκληματικότητας και της βίας. Ανεξαρτήτως όμως, της εγκληματικότητας της, η μεγαλούπολη δεν παύει να δημιουργεί ερεθίσματα, αρνητικά και θετικά, που στιγματίζουν τον πολίτη.

Στο *Ίσλα Μπόα*, με εξαίρεση τον Κενυάτη και ίσως τον Πακιστανό παίκτη, οι υπόλοιποι προέρχονται από μητροπολιτικά κέντρα από όπου άντλησαν όλες τις προσλαμβάνουσες για την κατανόηση της ύπαρξής τους στην εποχή της μετανεωτερικότητας: όταν πια αντιλαμβάνονται ότι έχει εκλείψει κάθε ελπίδα διάσωσης τους, η νοσταλγία για το «σπίτι» τους ωθεί να ονοματοδοτούν χώρους του νησιού με ονόματα των τόπων καταγωγής τους (Αργεντινή, Βερολίνο, Καναδάς, Σαγκάη, Κέννα) και έτσι να μνημονεύουν τις πατρίδες τους.

Ο Jonathan Raban αποδίδει στη σημερινή καπιταλιστική μεγαλούπολη συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τόσο θετικά όσο και αρνητικά. Έτσι, τη χαρακτηρίζει μεταφορικά ως *μαλακή*, εννοώντας τη δυνατότητα που δίνει στους κατοίκους να τη μετασχηματίσουν μετασχηματίζοντας ταυτόχρονα και τον

³⁰ Ο Walter Benjamin αναφερόμενος στην άνθιση της βιομηχανικής πόλης της *νεωτερικότητας*, (αφορά στο Παρίσι του 19ου αιώνα), την περιγράφει ως φυλακή που περικυκλώνει τον άνθρωπο με τα καπηλεία, τις λεωφόρους, τα γραφεία, τους σιδηροδρομικούς σταθμούς και τα εργοστάσια, με αποτέλεσμα ο άνθρωπος να ασφυκτιά και να περιορίζεται η ελευθερία κινήσεών του. Με σημείο αναφοράς την ποίηση του Baudelaire εισηγείται την έννοια του *πλάνητα* (*flâneur*) ο οποίος είναι, μεταξύ άλλων, ο συγγραφέας των *φυσιολογιών* και των *επιφυλλίδων* και με αυτήν την ιδιότητα εξετάζει τους ανθρώπους που μπορεί κανείς να συναντήσει στην αγορά λειτουργώντας σαν άλλος ντετέκτιβ ή ερευνητής και συγγραφέας αστυνομικών μυθιστορημάτων. Ο Benjamin επικαλείται τον Edgar Allan Poe, που αναφέρεται στον *πλάνητα* του Λονδίνου και ο οποίος είναι έρμαιο του πλήθους και ως τέτοιος μοιράζεται την κατάσταση του εμπορεύματος. Παραμένει αργόσχολος και μ' αυτόν τον τρόπο διαμαρτύρεται για τον καπιταλιστικό καταμερισμό της εργασίας και την εξειδίκευση: BENJAMIN 2008, 19–56· BENJAMIN 1994, 25–65· ΓΚÓΤΣΗ 2002· BENJAMIN 2004.

εαυτό τους. Ο μετασχηματισμός αυτός στερεί μεν τον άνθρωπο από συγκεκριμένη ταυτότητα αλλά τού επιτρέπει να επιλέξει άλλες ανάλογα με τα όνειρά του. Επιπλέον, η πόλη χαρακτηρίζεται μεν από απομόνωση, γκετοποίηση, ταξικότητα που στην υπερβολή της εξομοιώνεται με το σύστημα της κάστας αφού συνδέει την κοινωνική θέση του ατόμου με τα υλικά αγαθά που κατέχει, όμως η απομόνωση μπορεί να είναι επιλεγμένη από το ίδιο το άτομο· στην περίπτωση αυτή ο άνθρωπος ασκεί το δικαίωμα να χάνεται μέσα στο πλήθος, να προτιμά τη μοναξιά του, ώστε να μη μαζοποιείται και να διατηρεί τον έλεγχο του εαυτού του και της ζωής του.

Μια μορφή φαινομενικά επιλεγμένης μοναξιάς, φαίνεται να βιώνει η Κινέζα παίκτρια που εξομολογείται: *Η Φου-Μινγκ είναι σαράντα χρονών και είναι ανύπαντρη. Κινείται πάντα ανάμεσα σε κόσμο αλλά είναι πάντα μόνη της. [...] Κι όσο κι αν μιμείται τη ζωή [το άβατάρ της], όσο κι αν πατάει σ' έναν τόπο που υπάρχει μόνο στους δικούς του χάρτες, αυτό δεν πειράζει καθόλου τη Φου, που κρύβεται πίσω από τα πλήκτρα. Όταν απενεργοποιεί το κομπιούτερ της και στέλνει το άβαταρ για ύπνο, είναι πάλι μόνη. Είναι η μοίρα της αυτή, το ξέρει.*³¹ Το παράδειγμα φαίνεται να αφορά σε συνειδητή επιλογή αλλά υποκρύπτει τη μετανεωτερική τάση αντικατάστασης της πραγματικής ζωής με την εικονική είτε ως προσπάθεια να καταπολεμηθεί η μοναξιά είτε ως απόρροια της επιθυμίας να βιωθούν άλλες μορφές ζωής.

Το περιβάλλον της μεγαλούπολης θεωρείται σκληρό ως προς την επιβίωση και εξαιρετικά επικίνδυνο. Ο κίνδυνος δεν είναι τόσο το γεγονός ότι οι άνθρωποι λόγω πλήθους ασφυκτιούν μέσα στην πόλη αλλά το γεγονός ότι η πόλη τούς τοποθετεί άγνωστους τον ένα δίπλα στον άλλον ώστε να ασκείται σε όλους πίεση η οποία ενδέχεται να αποκαλύψει τα άγρια ένστικτά τους.³² Συγκεκριμένα, όπως αναφέρει ο Bauman, ο θυμός βασανίζει μεγάλα τμήματα πληθυσμού και προκαλεί επιθετικότητα εξαιτίας της κοινωνικής υποβάθμισης και του αποκλεισμού. Μάλιστα, το θύμα της βιαιότητας επιλέγεται απολύτως τυχαία με αποτέλεσμα κανείς να μην νιώθει ασφαλής.³³ Σχετικό παράδειγμα αποτελεί ο Καναδός παίκτης ο οποίος συμμετέχει στο reality εξαιτίας της εμπλοκής του σε τυχερά παιχνίδια με συνέπεια την εξάρτησή του από τοκογλύφους και τη συνακόλουθη διακινδύνευση της οικονομικής ασφάλειας της οικογένειάς του: — *Για βδομάδες έβλεπα εφιάλτες, έναν δικαστικό επιμελητή*

³¹ ΑΣΤΕΡΙΟΥ 2012, 133, 139.

³² RABAN 2008, 1–9, 56–57, 68–70, 107, 111, 125, 134–35, 146–47, 178, 183–210, 291. Ο Raban θεωρεί ότι ομαδοποιήσεις γίνονται και στα γκέτο, κυρίως φτωχών και μαύρων, τα οποία χαρακτηρίζονται από κάθε μορφής, απρόκλητη βία. Ο Simmel θεωρεί ότι ο άνθρωπος της μεγαλούπολης μαθαίνει να αντιδρά ορθολογιστικά και με λιγότερη ευαισθησία και συναίσθημα, πράγμα που τον βοηθά να προστατεύεται από την τρομακτική ένταση του τρόπου ζωής της μεγαλούπολης. Η προστασία και η αυτοσυντήρηση διαφυλάσσονται καθώς ο αστός αναπτύσσει αρνητική κοινωνική συμπεριφορά και επιφυλακτικότητα η οποία δημιουργεί την εικόνα της ψυχρότητας και αποστασιοποίησης: SIMMEL 1993, 14–15–16.

³³ BAUMAN 2017, 37–38.

να κολλάει στην πόρτα το χαρτί της έξωσης, [...]. Εκείνος έπιανε να διηγείται [...] πώς ποντάριζα τις εισπράξεις σε κάθε τρελό κόλπο της πόκας [...]. Μια άλλη φορά μπουκάρανε, λέει, στο μαγαζί, πρώτα εκείνο το μυστήριο τρένο απ' την τράπεζα (ένας γκρίζος, ατσαλάκωτος γιάπης [...]), μετά εμφανιζότανε ο Σάμιον Τζόουνς ο τοκογλύφος [...].³⁴

Στις σημερινές μεγαλουπόλεις θεωρείται πολύ πιο αναμενόμενο το ξέσπασμα αναίτιας εγκληματικής βίας η οποία εκπορεύεται από την έλλειψη αξιών και λειτουργεί ως εκτόνωση των ενστίκτων. Αυτού του είδους την παραβατικότητα φέρεται να αντιμετωπίζει η «νόμιμη» βία ή «μετριασμένη» βία όπως την ονομάζει η Hannah Arendt, η οποία επισημαίνει ότι στις σημερινές δημοκρατίες παρατηρείται συρρίκνωση ελευθεριών διότι αυτό που κρίνει τον άνθρωπο ως πολιτικό ον, δηλαδή η πράξη και μάλιστα η συλλογική, δεν υφίσταται πλέον.³⁵ Όπως υποστηρίζει και ο Foucault, το σύστημα του δικαίου, το πεδίο του νόμου, είναι οι μόνιμοι συντελεστές των σχέσεων κυριαρχίας³⁶ οι οποίες, ως τέτοιες, σχετίζονται με τη «νόμιμη» βία.

Ο κοινωνικο-πολιτικός αναβρασμός που μπορεί να παρατηρηθεί στη σύγχρονη πόλη ως αίτιο των ταξικών διακρίσεων μπορεί να εξυπηρετήσει, σε πολύ ειδικές περιπτώσεις, και υγιείς σκοπούς, μπορεί, δηλαδή, να αποτελέσει μια συλλογική, δημοκρατική κινητοποίηση με αίτημα την πάταξη των αδικιών. Όπως ισχυρίζεται ο Στάθης Γουργουρής, όταν η πολιτική ανυπακοή στρέφεται εναντίον κάποιου νόμου, η κινητοποίηση ενδέχεται να γίνεται και από σεβασμό στον Νόμο, ώστε αυτός να προστατευθεί.³⁷ Παραδείγματα ανάλογων κινητοποιήσεων μνημονεύονται στο μυθιστόρημα, όπως η χρεοκοπία της Αργεντινής και η συνακόλουθη εξέγερση της «άδειας κατσαρόλας» στο Μπουένος Άιρες το 2001. Αναφέρεται, επίσης, η δολοφονία Γρηγορόπουλου και οι διαδηλώσεις στην Αθήνα το 2008 αλλά και η δολοφονία του φοιτητή Όνεζοργκ στις φοιτητικές κινητοποιήσεις του 1967 στη Γερμανία. Και οι τρεις περιπτώσεις διαμόρφωσαν καθοριστικά τις προσωπικότητες των τριών παικτών, της Αργεντινής, της Ελληνίδας και του Γερμανού αντίστοιχα.

Παρόλο που οι σχέσεις στις μεγαλουπόλεις είναι επιφανειακές και, εν πολλοίς, καθορίζονται από το συμφέρον, οπότε λήγουν όταν εκλείψει το συμφέρον, εν τούτοις φαίνεται να υφίσταται κάποιο είδος συνεργατικής ομαδοποίησης-«γκρουποποίησης» όπου δίνεται η δυνατότητα να αναπτυχθούν σχέσεις μέσα από τις οποίες τα άτομα βρίσκουν διέξοδο και τρόπο ύπαρξης. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι ξένοι, είτε αλλοδαποί ή ημεδαποί από επαρχία, οι άνεργοι-φτωχοί αλλά και όσοι διαφοροποιούνται ιδεολογικά από τους υπόλοιπους. Ο Raban επισημαίνει ότι η προσφυγή στην ομαδοποίηση οφείλεται μιν στη διαφοροποίηση μεταξύ των πολιτών μιας μεγαλούπολης, αλλά θεωρεί

³⁴ ΑΣΤΕΡΪΟΥ 2012, 70.

³⁵ ARENDT 2000, 97, 143.

³⁶ FOUCAULT 1991, 104-15.

³⁷ ΓΟΥΡΓΟΥΡΗΣ 2006, 139.

ότι η διαφοροποίηση αυτή, συχνά, επιδιώκεται σε μια προσπάθεια, ίσως ασυνείδητη, να αποκτήσει το άτομο ταυτότητα.³⁸

Το *Ισλα Μπόα* φωτίζει ανάλογες περιπτώσεις, για παράδειγμα η Ελληνίδα παίκτρια που ήταν άνεργη στην Αθήνα επέλεξε μαζί με ομοίους της τη δημιουργία κοινοβιακών σχέσεων ψυχαγωγίας: — *Δεν είχα δεκάρα τσακιστή, μιλάμε. [...] Το γυρίσαμε με την παρέα σ' ένα είδος apartment culture όπου όλοι φέρναμε τα μπουκάλια και τα φαγητά στο σπίτι. Όσοι έμεναν μόνοι [...] υποχρεώθηκαν να μετατρέψουν το σπίτι τους σε στέκι των υπολοίπων.* Η Αργεντινά παίκτρια, όταν από την επαρχία βρέθηκε στο Μπουένος Άιρες ως μέλος ενός μουσικού γκρουπ με πολιτικό προσανατολισμό, επέλεξε ως τρόπο ζωής την κολεκτίβα: — *Αρχές του 2001 [...] ξάπλωνα σ' ένα κοινόβιο [...]. Στην είσοδο παραφύλαγαν δυο τσιλιαδόροι για την περίπτωση που η αστυνομία θα αποφάσιζε να κάνει ντου [...].* Ο δε Γερμανός παίκτης, όταν μετακινήθηκε από το χωριό του στο Βερολίνο για σπουδές, εντάχθηκε στις πρώτες αριστερές φοιτητικές ομάδες: — *Οι παθιασμένες συζητήσεις μας και οι στόχοι που είχαμε χαράξει [...] μού είχαν κατά κάποιο τρόπο ανοίξει τα μάτια δείχνοντάς μου πόσο πιο μεγάλη ήταν η δύναμη της ομάδας.*³⁹

Εν τέλει, η λειτουργία της μετανεωτερικής πόλης ωθεί μεν προς την εγκληματικότητα και τις εκρήξεις οργής, όμως παρέχει τα εχέγγυα και τις δυνατότητες να διεκδικήσουν οι πολίτες αλλαγές τόσο για το μέλλον τους, όσο και για την προσωπική τους, πνευματική και ιδεολογικο-πολιτική εξέλιξη σε τομείς όπως η δημοκρατία, η συνεργατικότητα, τομείς που σε παλαιότερα πολιτισμικά περιβάλλοντα θεωρούνταν αδιαπραγμάτευτοι.

5. Η μετανεωτερική ταυτότητα

Μέχρι στιγμής εξετάστηκαν πολιτισμικοί παράγοντες που διέπουν το σύστημα του ύστερου καπιταλισμού και δύνανται να οδηγήσουν στο έγκλημα. Θεωρείται σωστό να ερευνηθεί, κατά το δυνατόν, κατά πόσο οι παράγοντες επιδρούν στον χαρακτήρα και στην προσωπική ταυτότητα των ανθρώπων, πάντα, βέβαια, με άξονα την εγκληματικότητα.

Οι έννοιες του *κατακερματισμού* και της *πολλαπλότητας* της ταυτότητας υποστηρίχθηκαν από πολλούς σύγχρονους θεωρητικούς της μετανεωτερικότητας οι οποίοι συγκλίνουν στην άποψη περί *υποκειμένου διχασμένου* και *πολλαπλού*.⁴⁰ Σύμφωνα με τις σύγχρονες θέσεις η μετανεωτερική ταυτότητα θεωρείται ως κοινωνική κατασκευή,⁴¹ καθώς οι κοινωνίες μάς υποβάλουν σε ένα σχέδιο εκμάθησης και νοσηματοδότησης της γλώσσας και έτσι μάς προσλαμβάνουν ως υποκείμενα· καταδεικνύεται, λοιπόν, ότι το υποκείμενο είναι

³⁸ RABAN 2008, 1–9, 56–57, 68–70, 107, 111, 125, 134–35, 146–47, 178, 183–210, 291.

³⁹ ΑΣΤΕΡΙΟΥ 2012, 242, 235, 155.

⁴⁰ BRAIDOTTI 2006, 193.

⁴¹ BELSEY 2002, 51–54.

το προϊόν το παραγόμενο από την κουλτούρα και την κυκλοφορία των νοημάτων στη συμβολική τάξη το οποίο, ως εκ τούτου, παράγει αστάθειες και αβεβαιότητες.⁴²

Αποτέλεσμα των προαναφερομένων είναι, ο μετανεωτερικός άνθρωπος να εμφορείται από την αίσθηση μιας ταυτότητας *ψηφιδωτής* και *παλίμψηστης* καθώς τείνει να εναλλάσσει ταυτότητες αναλόγως των περιστάσεων οι οποίες λειτουργούν ως *μάσκες* με τη μία να επικαλύπτει την άλλη.⁴³ Έτσι δημιουργείται ένας χαλαρός, ασταθής, χαμαιλεοντικός, *μεταβλητός* εαυτός (*mutable self*), ανοικτός σε κάθε εμπειρία, ένας εαυτός *συσχετιστικός* καθόσον εξαρτάται από τις σχέσεις που δημιουργεί.⁴⁴ Οι σχέσεις αυτές είναι αφενός εικονικές καθώς το περιβάλλον της μετανεωτερικότητας προσπαθεί να παραγάγει-αντιγράψει όψεις του πραγματικού και αφετέρου επιφανειακές που παραπέμπουν το άτομο σε *τουρίστα*: δεν ανήκει σε κανένα τόπο που επισκέπτεται, η ελευθερία του εξισώνεται με την κινητικότητα η οποία προκύπτει από σχετική ανάγκη που του επιβάλλει διαρκή μετακίνηση, χωρίς φτάσιμο, χωρίς σκοπό, χωρίς ρίζες.⁴⁵

Σχετικό παράδειγμα αποτελεί η Κινέζα καθώς στην αφήγησή της επισημαίνει τις επιφανειακές και τυχαίες σχέσεις της ζωής της: — *Η Φου [...] δεν έχει ανάγκη κανέναν τους [...]. Μερικές φορές αργά τη νύχτα, [...], βάζει περούκες, αλλάζει ρούχα, πηγαίνει σε club [...]. Εκεί βρίσκει όποτε θέλει κάποιον για να γαμηθεί. [...]. Δεν έχει κανένα λόγο να φορτωθεί μόνιμα κάποιον επιβήτορα όταν μπορεί να τον βρει και να τον σχολάσει όποτε θέλει εκείνη.*⁴⁶

Ως πολιτισμική κατασκευή προσλαμβάνεται και η έμφυλη ταυτότητα. Ανάμεσα στους σύγχρονους θεωρητικούς η Butler καταθέτει τη δική της ξεχωριστή και ρηξικέλευθη θέση περί *επιτέλεσης* τόσο του σώματος όσο και του φύλου. Θεωρεί ότι το φύλο αποτελεί μια *λογοθετική* κατασκευή καθώς το υποκείμενο λαμβάνει το φύλο του αναδρομικά και επιτελεστικά μέσω της γλώσσας, η δε έμφυλη ταυτότητα παράγεται με τη συνεχή επανάληψη και το ανάλογο στυλιζάρισμα. Η συνεχής επανάληψη έχει σημασία, διότι κατ' αυτόν τον τρόπο βιώνεται εκ νέου μια σειρά νοημάτων που έχουν, ήδη, εγκαθιδρυθεί κοινωνικά,⁴⁷ όπως, για παράδειγμα, γίνεται μέσω της *έγκλησης* με τις διαδικασίες *θηλυκοποίησης* και *αρρενοποίησης*. Συμπληρωματικά, οι διαφορές στα δύο φύλα θεωρούνται μη εγγενείς με αποτέλεσμα να βγαίνει εκφυλιζόμενη η παραδοσιακή κατηγορία του φύλου,⁴⁸ άρα να εκφυλίζονται και οι διακρίσεις

⁴² Ό.π., 57–66· FUSSE 2006, 548.

⁴³ BAUMAN 2002, 44–77· GERGEN 1997, 149–69.

⁴⁴ GERGEN 1997, 149–69, 278–90.

⁴⁵ BAUMAN 2002, 161–82. Σε αντίθεση, ο μη προσαρμοσμένος άνθρωπος στη μετανεωτερικότητα του ύστερου καπιταλισμού, είναι ο *πλάνης* σύμφωνα με τον Bauman.

⁴⁶ ΑΣΤΕΡΙΟΥ 2012, 135–36.

⁴⁷ BUTLER 2006, 394· ΜΠΑΤΛΕΡ 2008, 52, 164.

⁴⁸ GERGEN 1997, 269.

μεταξύ των φύλων, οι δε βιολογικές διαφορές είναι άνευ διαφοροποιητικής νοσηματοδότησης. Ο Baudrillard θεωρεί ότι βιώνουμε την περίοδο αλλαγής του σεξουαλικού παραδείγματος καθώς τα δύο γένη χάνουν την ιδιαιτερότητά τους με αποτέλεσμα να αφομοιώνονται και να τείνει να επικρατήσει ο κόσμος του *ταυτού*, δηλαδή ένας κόσμος ομοιομορφίας η οποία διαταράσσει το σύστημα καταργώντας ή θολώνοντας τα όρια των αντιθέσεων.⁴⁹

Τα προαναφερόμενα επιβεβαιώνονται από τα κριτήρια επιλογής των παικτών του *Ισλα Μπόα*, καθώς δεν υπάρχει καμία αναφορά στο κείμενο περί οποιασδήποτε διάκρισης μεταξύ των φύλων, ούτε καν κάποια αναφορά στην πρόκριση της σωματικής δύναμης η οποία αποτελεί απαραίτητο προσόν σε αυτού του είδους τα παιχνίδια. Δεν γίνεται διάκριση ούτε μεταξύ ασθενών και υγιών αφού επιλέχθηκε ως παίκτρια η Λιβανέζα που έπασχε από καρκίνο και είχε υποβληθεί σε μαστεκτομή.

Σχετικά με την έλλειψη διάκρισης ο John Storey θεωρεί ότι έχει, πλέον, επιτευχθεί η «εξίσωση» των φύλων· επισημαίνει τη θέση της Angela McRobbie περί επιτυχούς εκπλήρωσης των στόχων του φεμινιστικού κινήματος και προκρίνει τη χρήση του όρου *μεταφεμινισμός*, όπου η ανεξάρτητη γυναίκα έχει αυτονομηθεί από τον άνδρα και την ταυτότητά της λαμβάνει πια από την καταναλωτική αγορά.⁵⁰ Σχετικό παράδειγμα είναι η Κινέζα παίκτρια που διαμορφώνει την προσωπικότητά της μέσα από τις ανταγωνιστικές σχέσεις της πολυεθνικής στην οποία είναι σημαίνον στέλεχος:

Όταν ξέσκισα κυριολεκτικά τον Μπαν Σι Σουάν, τον νεαρό, θρασύ και αλαζόνα συνυποψήφιό μου για τη θέση του διευθυντή περιφερειακής ανάπτυξης.[...] Ο κακόμοιρος ο Μπαν έμοιαζε με ζέβρα που βάδιζε επιδεκτικά μπροστά απ' την πεινασμένη αγέλη. Έβαλα δυο-τρεις συνεργάτες να τον πλαγιοκοπήσουν [...]. Παλιός κινέζικος τρόπος. Δεν προχωράς ποτέ κατά μέτωπο, μα πλάγια, στριφογυρίζοντας μέχρι να δαγκώσεις γερά. [...] Κάθε μου λέξη έμοιαζε με γερή δαγκωματιά στα πλευρά.

Στο παράθεμα αξίζει να παρατηρήσει κανείς τον μεταφορικό λόγο του αφηγητή που παραλληλίζει τον εταιρικό ανταγωνισμό με τον αντίστοιχο των ζώων της ζούγκλας. Το θέμα της βιαιότητας της φύσης φαίνεται ότι γοητεύει την Κινέζα διότι αναφέρεται σ' αυτήν ως εξής:

Η λειτουργία της φύσης με απωθεί την ίδια ώρα που γοητεύομαι από την ωμότητα των ζώων. Μήπως αναγνωρίζω τη ζωή μου απ' αυτές τις συμπεριφορές; [...] Στα λιοντάρια, στα τσιτάχ, στις ύαινες έβλεπα συμπεριφο-

⁴⁹ BAUDRILLARD 1996α, 112–27· BAUDRILLARD (Μπωντριγιάρ) 1996β, 30–31, 74–75, 128–30. Επισημαίνει ότι η απώλεια του άλλου, ως φύλου, παράγει και τη δυνατότητα μεταμόρφωσης του καθενός σε οτιδήποτε.

⁵⁰ STOREY 2015, 228–31.

ρές που με ερέθιζαν σεξουαλικά [...] Η στιγμή του θανάτου πυροδοτεί τη γενετήσια ορμή [...]. Δες και βλέποντας το θάνατο μπροστά της ασυνείδητα ν' αναπληρώσεις αμέσως αυτό που χάνεται.⁵¹

Παρατηρείται εδώ ότι η βιαιότητα της φυσικής κατάστασης μεταφέρεται από την εκπρόσωπο του συστήματος στον εργασιακό χώρο του αστικού περιβάλλοντος. Η μόνη, αλλά βασική διαφορά, είναι ότι στη φύση η επιθετική βία αφορά στην επιβίωση των όντων· αντιθέτως, ο ανταγωνισμός και ο συμβολικός φόνος που επιφέρει το εργασιακό καθεστώς των πολυεθνικών του συστήματος σχετίζεται μόνο με οικονομικά συμφέροντα. Η τραγική ειρωνεία είναι ότι το σύστημα που εξέθρεψε την Κινέζα και την αντιμετώπισε χωρίς έμφυλη διάκριση, αυτό το σύστημα που υπηρέτησε και μάλιστα ως διαπρεπές στέλεχος την οδήγησε στον θάνατο εξαιτίας της πλήρους αδιαφορίας του για την αξία της ζωής της.

Στο σημείο αυτό φαίνεται καλό να αναλυθούν περαιτέρω δύο θέματα, της φυσικής βίας και του ανταγωνισμού. Αρχικά λοιπόν, η αναφορά της Κινέζας στη φυσική βία θυμίζει αρκετά τις θεωρητικές αναζητήσεις και αντιπαραθέσεις αναφορικά με το ζήτημα του *φυσικού δικαιώματος*, του *jus naturale*. Ο John Hobbes στο έργο του *Λεβιάθαν*, υποστηρίζει ότι *το φυσικό δικαίωμα είναι η ελευθερία που έχει κάθε άνθρωπος να χρησιμοποιήσει τη δική του δύναμη όπως θέλει ο ίδιος για τη διατήρηση της δικής του φύσης, δηλαδή της δικής του ζωής· επομένως, η κατάσταση του ανθρώπου είναι μια κατάσταση πολέμου του καθενός εναντίον όλων, [...] οπότε σε μια τέτοια κατάσταση κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα σε κάθε πράγμα, ακόμη και στο σώμα του άλλου.*⁵²

Εν συνεχεία το ζήτημα του ανταγωνισμού πραγματεύεται και ο Slavoj Žižek παρέχοντας μια ψυχολογικο-κοινωνιολογική προσέγγιση. Θεωρεί ότι το, κατά Lacan, υπόλειμμα του *Πραγματικού (real)* που απομένει στο *ασυνείδητο* μετά την εισαγωγή του ατόμου στο *Συμβολικό*⁵³ είναι δομικό και μάλιστα αποτελεί μια δομική απουσία από την οποία ο άνθρωπος δεν μπορεί να ξεφύγει, καθώς αυτή συγχέεται με το *χαμένο αντικείμενο*· αυτό διατηρείται ως τραυματικός πυρήνας και αναδύεται ως *ανταγωνισμός*, εγγενής και δομικός, στο πλαίσιο της κοινωνίας που χαρακτηρίζει σήμερα το κάθε άτομο ξεχωριστά. Συγκεκριμένα, για τον Žižek η εμπλοκή του κοινωνικού στοιχείου αναδεικνύεται καθώς ο άνθρωπος προσπαθεί να αντιμετωπίσει ενεργά τον ανταγωνισμό, οπότε κατασκευάζει και υλοποιεί την πραγματικότητά του ως απάντηση σ' αυτόν. Η

⁵¹ ΑΣΤΕΡΙΟΥ 2012, 121–22 και για τα δύο παραθέματα.

⁵² HOBBS 1651, 79–80.

⁵³ Ο Jacques Lacan θεωρεί ότι ο άνθρωπος αποτελεί έναν *οργανισμό* που υπόκειται σε διαχωρισμό ώστε το ένα μέρος του να μετατραπεί σε *υποκείμενο* και να υποβληθεί σε πολιτισμική νοσηματοδότηση μέσω του *Συμβολικού*. Ό,τι χάνεται και βρίσκεται εκτός σημασίας το ονομάζει *real* και αναλογεί στο *ασυνείδητο* του Freud αφού ταυτίζεται με την *επιθυμία* και αναδύεται, κατά βάση, στα *όνειρα*. Για το θέμα όπως αυτό αναλύεται από τον Jacques Lacan, BRITTON 2005.

κρατική εξουσία στέκεται αρωγός στο ζήτημα του οικονομικού ανταγωνισμού καθώς πιστεύει στην ανάπτυξη που αυτός επιφέρει, συγχρόνως, όμως, η ίδια η φύση του ανταγωνισμού την ωθεί σε αδιαφορία για τα σχετικά θέματα. Έτσι, ο Žižek στοχεύει στην αποκάλυψη αυτών των αντιθέσεων, ώστε ο άνθρωπος να αντιμετωπίσει ξεκάθαρα τόσο τα κοινωνικά του τραύματα όσο και την όποια ασυνείδητη τάση του για διαιώνιση των ανταγωνισμών.⁵⁴

Ενδιαφέρουσα είναι και η σχέση της μετανεωτερικής ταυτότητας και με την πολιτική. Σχετικά, ο Jacques Derrida, υπεραμύνεται της ύπαρξης της λεγόμενης *πολιτικής της ταυτότητας* σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος θεμελιώνει την πολιτική του στάση με βάση την αίσθηση που έχει διαμορφώσει για την ταυτότητά του· εφόσον, λοιπόν, η ταυτότητα αυτή χαρακτηρίζεται, μεταξύ άλλων, από μεταβλητότητα, πολλαπλότητα και αστάθεια, ως επί το πλείστον δεν θα εναντιωθεί στις θελήσεις της κυρίαρχης εξουσίας. Άλλωστε, σύμφωνα με την Άννα Τζούμα: *οι ταυτότητες δομούνται πάνω σε αξιακά συστήματα και συναινέσεις που καθορίζονται από ταξινομητικά συστήματα που επιβάλλει ο λόγος της εξουσίας*.⁵⁵ Επιπλέον, ο Derrida τονίζει ότι το μετανεωτερικό ασταθές υποκείμενο μαθαίνει να εξαγοράζει ταυτότητα με τίμημα τον αποκλεισμό του άλλου, κάτι που συνάδει και με την ασκούμενη μετανεωτερική πολιτική.⁵⁶ Με το ίδιο σκεπτικό η Haraway επισημαίνει ότι ο πραγματικός εαυτός είναι αυτός που απορρίπτει την ιδέα της κυριαρχίας η οποία δίνει την ψευδαίσθηση της αυτονομίας και της δύναμης· αντιθέτως, ουσιαστικός εαυτός είναι εκείνος που διατηρεί διαλεκτική σχέση με τον άλλον.⁵⁷ Και πάλι, η Κινέζα παίκτρια αποτελεί παράδειγμα άσκησης εξουσίας και σχέσεων κυριαρχίας.⁵⁸

Ολοκληρώνοντας, η μετανεωτερική ταυτότητα κατασκευάζεται σύμφωνα με το πολιτισμικό-αξιακό πλαίσιο που προκρίνεται από τη συγκεκριμένη εποχή. Ειδικότερα, προκρίνονται ο κοινωνικός ανταγωνισμός, η επιβολή των σχέσεων κυριαρχίας, η ευκολία στη χρήση βίας, το ρίσκο και η τυχαιότητα χωρίς να υπολογίζεται η αξία της ζωής ούτε και το μεγαλείο του θανάτου. Όπως έχει επισημανθεί από την Καρπούζου, ο «αγών» που χαρακτηρίζει τον καπιταλισμό υποκαθίσταται στη μετανεωτερικότητα όχι μόνο από τη «μίμηση» αλλά και από την «τυχαιότητα». Κρίνοντας από το τραγικό τέλος της ζωής των ηρώων του *Ίσλα Μπόα*, βλέπουμε ότι όλα τα προαναφερόμενα είναι βασικά γνωρίσματα της ταυτότητας των ηρώων αυτών που «παίζουν» με τον θάνατο σε ένα παιχνίδι έλξης – άπωσης χωρίς να υπολογίζεται ο παράγοντας της ήττας ή του φόβου.

⁵⁴ ΚΑΡΡΟΟΡ 2018.

⁵⁵ ΤΖΟΥΜΑ 2007, 57.

⁵⁶ FUSS 2006, 548· DEUTSCHER 2012, 53, 67.

⁵⁷ HARAWAY 2016, 60.

⁵⁸ Βλ. τα σχετικά παραθέματα, υποσ. 54.

6. Η αφήγηση

Η ανάλυση που προηγήθηκε αφορά σε θεματικές που απασχόλησαν το μυθιστόρημα· η σημαντικότητα όμως του λογοτεχνικού θεματικού άξονα συναρτάται πάντα με τον τρόπο που αυτός κατασκευάζεται, δηλαδή από το πώς υποστυλώνεται από τις τεχνικές της αφήγησης. Στο *Ίσλα Μπόα* οι αφηγηματικές τεχνικές σχετίζονται με την αφηγηματική του μεταμοντέρνου, δηλαδή του λογοτεχνικού ρεύματος που αναδεικνύει τις θεματικές της μετανεωτερικότητας. Χρησιμοποιούνται, λοιπόν, προς τον σκοπό αυτόν οι τεχνικές του *ναρκισσισμού*, της *παρωδίας* και των *πολλαπλών αφηγήσεων*.

Ο *ναρκισσισμός*, ή αλλιώς η *αυτοαντανακλαστικότητα*⁵⁹ του κειμένου, είναι από τα βασικά γνωρίσματα του μεταμοντερνισμού καθώς αφήνει να φανερωθούν στον αναγνώστη τα στοιχεία που δομούν το κείμενο: στο *Ίσλα Μπόα* υπάρχουν οι επτά αφηγήσεις που θεωρούνται ως *αυτοδιηγητικές* των παικτών από τις οποίες μαθαίνει ο αναγνώστης τα γεγονότα στο νησί αλλά και τους λόγους που ώθησαν τον κάθε παίκτη να λάβει μέρος στο *reality*. Το ενδιαφέρον της αφήγησης έγκειται στο τελευταίο από τα δώδεκα κεφάλαια του βιβλίου με τίτλο «Φρανσουά Ντιτό». Εδώ αποδεικνύεται ότι όλες οι αφηγήσεις αποτελούν την αφήγηση του Φρανσουά, του μοναδικού επιζώντα που απευθύνεται σε β' πληθυντικό πρόσωπο στους διασώστες που τον «ακούν» τη στιγμή της διάσωσης, αλλά και σε όσους τον «διαβάζουν» αργότερα.

Προς την εκδοχή της προφορικής αφήγησης η οποία καταγράφεται αργότερα σε σχετικό βιβλίο—άραγε αυτό το οποίο κρατάμε;—κατατείνουν *εκφράσεις προφορικότητας*, για παράδειγμα: — *Καταλαβαίνω πως εκπλήσσεστε. Πολλοί από εσάς που με κοιτάτε τώρα τυλιγμένο στη βαμβακερή, σωτήρια κουβέρτα [...]*. Από την παραδοχή του Φρανσουά για ύφος φροντισμένο μαθαίνουμε ότι η προφορικότητα της αφήγησης ήταν προσχεδιασμένη: — *Καθώς περνούσε ο χρόνος κι όσο φαινόταν να χάνεται κάθε ελπίδα να επιστρέψω, το μόνο που μου απέμεινε ήταν να συγκροτώ στο μυαλό μου αυτή την αφήγηση [...]*. Ο προσχεδιασμός αυτός αναδεικνύει την προσπάθειά του να διατηρήσει στη μνήμη του τα γεγονότα *διηγούμενος την εκάστοτε εκδοχή της ιστορίας* με την παραδοχή ότι επέλεξε να πει τα πράγματα με *εσκεμμένη αμφισημία* ελπίζοντας να προκαλέσει *γλυκιά σύγχυση*. Επειδή, όμως, γνωρίζει ότι ο χρόνος παρεμβαίνει καταλυτικά στη μνήμη, παραδέχεται:

Δεν είμαι εδώ για να αποδώσω πιστά τον χαμένο χρόνο [...] αποφάσι-
σα πως το μόνο που είχε απομείνει ήταν η δυνατότητα να σκηνοθετήσω
τη μνήμη μου, να παραχαράξω εκλεπτυσμένα αυτό που υπήρξε και δεν
υπάρχει πια προς χάριν ενός ανώτερου αισθητικού δημιουργήματος που
είναι η αφήγηση [...] θα σας δώσω, λοιπόν, [...] τη δική μου προσωπική

⁵⁹ HUTCHESON 1988, 1-7, 25-37, 49, 154.

αλήθεια, αυτό που είδαν και κατέγραψαν τα μάτια μου, αυτό που επεξεργάστηκε εντέχνως το μυαλό μου.⁶⁰

Οι επαναλαμβανόμενες προσπάθειες του Φρανσουά να διηγηθεί τα γεγονότα από την οπτική του κάθε παίκτη ξεχωριστά, πέραν της προσπάθειάς του να επιβληθεί στη λήθη, αποδεικνύονται σημαντικές καθώς διαμορφώνουν κάθε φορά ένα διαφορετικό αφηγηματικό επίπεδο, με μια διαφορετική, κάθε φορά, αλήθεια *προς χάριν ενός ανώτερου αισθητικού δημιουργήματος*. Το θέμα της αλήθειας αναλύεται στο έργο *Φαρμακεία* του Derrida το οποίο βασίζεται στον πλατωνικό *Φαίδρο* διερευνά τη σχέση μεταξύ προφορικού και γραπτού λόγου. Στη *Φαρμακεία* προτάσσεται το γεγονός ότι η δύναμη του προφορικού λόγου συμβάλλει στην αλήθεια έναντι της γραφής που συμβάλλει στην αποστήθιση, καθώς δεν εξασκεί τη μνήμη, αλλά την υπόμνηση. Η υπόμνηση θεωρείται ως το πρώτο αναπλήρωμα της μνήμης και ως τέτοιο μολύνει τη μνήμη, καθώς *μιμείται* το πρωτότυπο που αντικαθίσταται από διαδοχικά αντίγραφα. Επομένως, η αλήθεια της γραφής θεωρείται *μη αλήθεια*, καθώς το αντικείμενό της αποτελεί αντικείμενο μιας ιστορίας που την αφηγούνται και επαναλαμβάνεται, αλλά χωρίς να εμπεριέχει τη γνώση.⁶¹

Επιπλέον, ο Derrida προβαίνει στην πλήρη απόρριψη της μιας και μοναδικής αλήθειας στο πλαίσιο των θεωρητικών του θέσεων για τη *διαφορά*. Η διαφορά είναι το συστηματικό παιχνίδι των διαφορών, των *ιχνών* των διαφορών, της απόστασης μέσω της οποίας τα στοιχεία συνδέονται μεταξύ τους. Ο Derrida θεωρεί ότι το *παιχνίδι των διαφορών* προϋποθέτει συνθέσεις και παραπομπές που απαγορεύουν και αποτρέπουν ανά πάσα στιγμή την ύπαρξη ενός μοναδικού στοιχείου το οποίο να αναφέρεται μόνο στον εαυτό του καθώς αυτό αδυνατεί να λειτουργήσει ως σήμα αν δεν αναφέρεται και σε κάποιο άλλο στοιχείο. Θεωρεί ότι βάσει αυτής της αρχής κάθε στοιχείο συγκροτείται με βάση το *ίχνος*, οπότε επιβάλλεται να θεωρούμε κάθε διαδικασία σημασιολόγησης ως παιχνίδι διαφορών.⁶²

Η τεχνική της *παρωδίας* που αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της μεταμορφώσεως αφήγησης, συμβάλλει και αυτή στην αμφισβήτηση της μοναδικότητας της αλήθειας. Λειτουργεί μέσω της τεχνικής *use and abuse*, δηλαδή μέσω της ενσωμάτωσης παρελθοντικών στοιχείων και εν συνεχεία της αποδόμησής τους. Όπως το θέτει η Hutcheon, η παρωδία συνιστά απόκλιση από τη νόρμα αλλά και συμπερίληψη της νόρμας.⁶³ Επομένως, στο *Ίσλα Μπόα* η παρώδηση από τον αφηγητή της αλήθειας του κάθε χαρακτήρα οδηγεί τον αναγνώστη να καλλιεργήσει την ετοιμότητά του ως προς τη δυνατότητα αμφισβήτησης

⁶⁰ ΑΣΤΕΡΙΟΥ 2012, 314, 315, 316.

⁶¹ DERRIDA 1990, 71–81, 125–37, 179–81, 208.

⁶² DERRIDA 1981, 26.

⁶³ HUTCHEON 1980, 50. Η παρωδία αποτελεί κι έναν τρόπο να αναδειχθεί το *έκκεντρο* στοιχείο, αυτό που περιθωριοποιεί η κυρίαρχη ιδεολογία, βλ. HUTCHEON 1988, 35.

των εκάστοτε αφηγούμενων, κάτι που συμβάλλει στην κριτική ενεργοποίησή του· η παρώδηση, βέβαια, αφορά σε επιμέρους στοιχεία της αφήγησης και όχι στον κεντρικό θεματικό της άξονα καθώς δεν παρωδείται το αίτιο των φόνων αφού εντάσσεται σε συνήθεις δράσεις του πολιτικο-οικονομικού συστήματος της μετανεωτερικότητας.

Η αμφισβήτηση της μοναδικότητας της αλήθειας συμπλέει και με την αμφισβήτηση της μοναδικότητας της ερμηνείας. Το θέμα των πολλαπλών *ερμηνειών* έχει αναλυθεί ιδιαίτερα από τον Hans-Georg Gadamer· η ανάλυσή του καταδεικνύει ότι η ερμηνεία είναι μια ανεξάντλητη δραστηριότητα υπό την έννοια ότι κάθε λογοτεχνική δομή αντιστοιχεί σε άλλες δομές, στοιχείο που μας παραπέμπει στη ντεριντιανή *διαφορά* και στην, κατά Gadamer, *απερατότητα* της έννοιας. Ο Gadamer αποκηρύσσοντας οποιαδήποτε μέθοδο παραγωγής νοήματος θεωρεί ότι η *προ-εννόηση* του κόσμου, ή αλλιώς οι *προ-καταλήψεις* που έχουμε γι' αυτόν, αποτελούν την προϋπόθεση για την *κατανόηση*. Η έννοια των *προ-καταλήψεων*, αρθρωμένη κατά πρώτον από τον Martin Heidegger, ταυτίζεται με την *ιστορικότητά* μας, είναι η οπτική γωνία που έχουμε για τον κόσμο και βοηθά στην ερμηνευτική διαδικασία, έχει, δε, τις ρίζες της στην παράδοση η οποία καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τους θεσμούς και τη συμπεριφορά μας. Η παράδοση είναι αυτό που μας δένει με την κοινότητα όπου ανήκουμε, άρα και η διαμόρφωση του νοήματος προέρχεται από αυτήν ακριβώς την κοινότητα.⁶⁴

Οι Gilles Deleuze & Félix Guattari προωθούν, και αυτοί, την έννοια της πολλαπλότητας του νοήματος καθώς εισηγούνται την έννοια του *ρίζωματος* το οποίο βρίσκουμε εν λειτουργία στη φύση (π.χ. η λειτουργία του βολβού). Όπως το ρίζωμα αφήνεται να συνδεθεί με τα πάντα, έτσι μπορούν να συνδέονται μεταξύ τους συγχρόνως συστήματα πολιτικά με βιολογικά, με θρησκευτικά, με οικονομικά κ.ο.κ. καθώς η γλώσσα ούσα ζωντανό και εξελισσόμενο φαινόμενο επιτρέπει την πολλαπλότητα ερμηνειών και νοημάτων.⁶⁵ Η Nicol Bran παραλληλίζει το ρίζωμα με το διαδίκτυο, μια εικόνα που μπορεί κάποιος να φανταστεί ως λαβύρινθο με ριζωματική δομή. Υποστηρίζει ότι ο χρήστης του διαδικτύου μπορεί να εισέλθει και να εξέλθει από όποια δίοδο επιθυμεί, πράγμα που σημαίνει ότι μπορούν να συνδεθούν μεταξύ τους πράγματα και δεδομένα που θα έμεναν ασύνδετα.⁶⁶ Ακριβώς αυτή η διαδικασία του συνδυασμού πολλών διαφορετικών στοιχείων μεταξύ τους βοηθά ώστε να παραχθούν πολλαπλά ερμηνευτικά σχήματα στο μυθιστόρημα που εξετάζουμε.

Συμπερασματικά, στο *Ίσλα Μπόα* η μεταμοντέρνα αφήγηση για να αποδώσει τις θεματικές του φόνου και της βίας στο οικονομικό περιβάλλον του ύστερου καπιταλισμού, χρησιμοποιεί μεταμοντέρνες τεχνικές όπως ο *ναρκισ-*

⁶⁴ GADAMER 2004, 126–57, 270–97. Επίσης, Τζοΰμα 2006, 134–37.

⁶⁵ DELEUZE & GUATTARI 2017, 15–42.

⁶⁶ BRAN 2000, 47–48.

σισμός του κειμένου που υποσκάπτει την αληθοφάνεια, η *παρωδία* γεγονότων και χαρακτήρων που διευκολύνει την αμφισβήτηση, οι πολλαπλές αφηγήσεις που θολώνουν την ύπαρξη μιας και μοναδικής αλήθειας και ευνοούν τις πολλαπλές και διαφορετικές ερμηνείες.

7. Συμπεράσματα

Το μυθιστόρημα *Ίσλα Μπόα* από θεματικής πλευράς εντάσσεται στη μετανεωτερικότητα του ύστερου καπιταλισμού και αναφέρεται στην εγκληματική δράση στην οποία προβαίνουν πολυεθνικοί επιχειρηματικοί όμιλοι, funds και media κάτω από την ομπρέλα της υψηλής ψηφιακής τεχνολογίας. Η εγκληματική αυτή δράση επιλέγεται από οικονομικά συμφέροντα, όταν αυτά δεν μπορούν να ικανοποιηθούν. Επομένως, πρόκειται για συνθήκες ηθικής αυτουργίας και μάλιστα σε προμελετημένα εγκλήματα για την περίπτωση αποτυχίας των οικονομικών σχεδίων.

Το κείμενο απαρτίζεται από χαρακτήρες που εκπροσωπούν τις δύο βασικές κατηγοριοποιήσεις των ανθρώπων στη μετανεωτερικότητα: πρόκειται για τους επιτυχημένους του συστήματος που έχουν ικανοποιήσει όλες τις δημιουργημένες από το σύστημα, ανάγκες τους και για τους αποτυχημένους, τους *ελαττωματικούς καταναλωτές* κατά τον Bauman, που δεν μπόρεσαν να εκμεταλλευτούν το σύστημα με τρόπο προσοδοφόρο για τους ίδιους. Οι τελευταίοι νιώθουν και είναι απαξιωμένοι, παραγκωνισμένοι και θυμωμένοι οπότε εντάσσονται στο reality σε μια απέλπιδα προσπάθεια εφόσον δεν έχουν να χάσουν κάτι παραπάνω.

Το μυθιστόρημα προβληματίζει και σχετικά με τις μετανεωτερικές ταυτότητες ανθρώπων που είτε είναι απελπισμένοι και σε σύγχυση είτε επιζητούν να δοκιμάσουν νέες και περίεργες εμπειρίες σαν να επρόκειτο για κάποιο τυχερό παιχνίδι. Επομένως, οι παίκτες εκτίθενται ηθελημένα στο παιχνίδι για να βιώσουν τον ανταγωνισμό, τις επιβραβεύσεις και τις τιμωρίες και τον παράγοντα της τύχης, πόσω μάλλον που η τυχαιότητα χαρακτηρίζει τη μετανεωτερικότητα. Βέβαια, δεν είναι τυχαία από την αφήγηση η επιλογή της δοκιμασίας των παικτών σε reality παιχνίδι, δηλαδή παιχνίδι εκμεταλλεζόμενο την αδυναμία διάκρισης μεταξύ της πραγματικότητας όπως την γνωρίζουμε και της φαινομενικής-εικονικής, καθώς η ψηφιακή τεχνολογία θολώνει τα όρια μεταξύ πραγματικού και φανταστικού και επιτείνει την αστάθεια και τη χαλαρότητα της μετανεωτερικής ταυτότητας. Επιπλέον, οι παίκτες βιώνουν και μια αντιστροφή του αρχικού σχεδιασμού καθώς το εικονικό αντιστρέφεται σε πραγματικό, κάτι που καλεί τους παίκτες να «επιστρέψουν» αρχετυπικά στον αγώνα του πρώτου ανθρώπου με τη φύση για να επιβιώσουν. Για τις *αντιστροφές* ο Baudrillard ισχυρίζεται ότι η σύγχυση των ορίων και των διακρίσεων οδηγεί σε μια κατάσταση *ομοιομορφίας* όπου η ταυτότητα γίνεται αδιάκριτη από την ετερότητα με απώτερο αποτέλεσμα αφενός να βιώνουμε την επανάληψη των

πραγμάτων έτσι ώστε να τα κάνουμε να φαίνονται πραγματικά και αφετέρου να επέρχεται το τέλος των αντιθέσεων και η αρχή των αντιστροφών: *γεγονός που οδηγεί τρελές αξίες να παράγουν τα αντίθετά τους: το κακό από το καλό και το καλό από το κακό.*⁶⁷

Οι αφηγηματικές τεχνικές της μεταμοντέρνας αφήγησης υποστυλώνουν τα θέματα της μετανεωτερικότητας που έχουν απασχολήσει το μυθιστόρημα. Τεχνικές όπως η παρωδία και ο ναρκισσισμός στοχεύουν στην υπόσκαψη της αληθοφάνειας, στην αμφισβήτηση της μιας και μοναδικής αλήθειας και ερμηνείας. Όλα αυτά, συνδυαστικά, συνάδουν με τη μεταμοντέρνα ανάγνωση που ενδιαφέρεται για σκεπτόμενους αναγνώστες που δεν ικανοποιούνται μόνο με μια ενδιαφέρουσα πλοκή ή με την ταύτισή τους με τους χαρακτήρες. Πρόκειται για τους αναγνώστες που θα αμφισβητήσουν την αλήθεια που παρουσιάζεται και θα προβληματιστούν για τη μοναδικότητα της ερμηνείας· στο κείμενο, για παράδειγμα, μπορεί να αμφισβητηθεί η κυρίαρχη ερμηνεία που αφορά στην καταδίκη του πολιτικο-οικονομικού συστήματος και να μεγεθυνθεί η προσωπική ευθύνη των χαρακτήρων για την είσοδό τους στο reality.

Ολοκληρώνοντας, θα πρέπει να επισημανθούν δύο πράγματα: αρχικά το γεγονός ότι ο μετανεωτερικός φόνος επιλέγεται επώδυνα εύκολα σε σημείο ο ερευνητής να θεωρήσει ότι ακόμη και ο φόνος είναι κενός λόγου στη μετανεωτερικότητα κατ' αναλογία με το αξιακό σύστημα· η αξιολόγησή του, μάλιστα, δεν προκρίνει το επαίσχυντο της πράξης, αλλά την ευκολία στη διενέργειά της. Καθώς μάλιστα, εκλείπει το βάθος και η ποιότητα στα συναισθήματα, δίνεται η εντύπωση ότι όπως η ζωή ταυτίζεται με τυχερό παιχνίδι, το ίδιο ισχύει και για τον θάνατο και ιδιαίτερα τον φόνο. Ο διευθυντής του fund στο κείμενο για να διασώσει τα οικονομικά του συμφέροντα εγκαταλείπει και οδηγεί στον θάνατο τόσα άτομα, έγκλημα που διαπράττεται με ευκολία και χαλαρότητα· ακριβώς αυτή η χαλαρότητα και η ευκολία στη διενέργεια του εγκλήματος αποτελεί και ένα μεγάλο ερωτηματικό της μετανεωτερικότητας.

Η δεύτερη επισήμανση αφορά στο γεγονός ότι το μεταμοντέρνο κείμενο *Ίσλα Μπόα*, πέραν των κοινωνικο-οικονομικών θεμάτων υποβάλλει και ζητήματα όπως αυτά της *αλήθειας*, της *ερμηνείας*, της *μνήμης* και της *λήθης*, της *διαφοράς* και της *συμπλοκής των ιχνών*, ζητήματα, δηλαδή, που αποτελούν αντικείμενα έρευνας του φιλοσοφικού στοχασμού. Ακριβώς αυτός ο στοχασμός φαίνεται να «ανοίγεται» και στον αναγνώστη της λογοτεχνίας ο οποίος, αν θελήσει, μπορεί να διερευνήσει περαιτέρω ανάλογα θέματα. Έτσι, η μεταμοντέρνα αφήγηση στο *Ίσλα Μπόα*, πέραν της σκοτεινής και θλιβερής κοινωνικής εικόνας που δίνει, αφήνει, επίσης, να υποφώσκουν επιλογές ως πρόκληση πνευματικής καλλιέργειας.

⁶⁷ BAUDRILLARD 1996α, 5–6, 31–46, 57–67 και BAUDRILLARD 2001.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Μυθιστόρημα

ΑΣΤΕΡΙΟΥ, Χ. 2012. *Ισλα Μπόα*. Αθήνα: Πόλις.

Μονογραφίες

ALTHUSSER, L. 2014. *On the Reproduction of Capitalism*. London/New York: Verso.

ARENDT, H. 1958. *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.

_____, 2000. *Περί βίας*, μτφρ. Β. Νικολαΐδου-Κυριανίδου. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

BAUMAN, Z. 2002. *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, μτφρ. Γ.-Ι. Μπαμπασάκης. Αθήνα: Ψυχογιός.

_____, 2017. *Retrotopia*, μτφρ. Albino Santos Mosquera. Barcelona: Espasa Libros.

BAUDRILLARD, J. 1996α. *The Perfect Crime*. London/New York: Verso.

_____, (Μπωντριγιάρ, Ζ.) 1996β. *Η διαφάνεια του κακού*, μτφρ. Ζ. Σαρίκας. Αθήνα: Εξάντας.

BELSEY, C. 2002. *Poststructuralism. A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.

BENJAMIN, W. 1994. *Σαρλ Μπωντλαίρ: ένας λυρικός στην ακμή του καπιταλισμού*, μτφρ. Γ. Γκουζούλης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

_____, 2004. *Μονόδρομος*, μτφρ. Ν. Ανδρικοπούλου. Αθήνα: Άγρα.

_____, 2008. *The Work of Art in the Age of its Technological Reproducibility, and Other Writings on Media*, επιμ. Μ. W. JENNINGS, B. DOHERTY, & T. Y. LEVIN, μτφρ. E. Jephcott, R. Livingstone, H. Eiland, κ.ά. Cambridge, Mass./London: The Belknap Press of Harvard University Press.

BRAN, N. 2009. *The Cambridge Introduction to Postmodern Fiction*. Cambridge κ.α.: Cambridge University Press.

BUTLER, J. 2009. *Αναταραχή φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*, μτφρ. Γ. Καραμπέλας. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

ΓΟΥΡΓΟΥΡΗΣ, Σ. 2006. *Στοχάζεται η λογοτεχνία; Η λογοτεχνία ως θεωρία σε μια αντιμυθική εποχή*, μτφρ. Θ. Κατσικερός. Αθήνα: Νεφέλη.

DELEUZE, G. & GUATTARI, F. 2017. *Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια, ΙΙ. Χίλια πλατώματα*, μτφρ. Β. Πατσογιάννης. Αθήνα: Πλέθρον.

DERRIDA, J. 1981. *Positions*, μτφρ. & σχολιασμός Alan Bass. Chicago: The University of Chicago Press.

_____, 1990. *Πλάτωνος Φαρμακεία*, μτφρ. Χ.Γ. Λάζος. Αθήνα: Άγρα.

DEUTSCHER, P. 2012. *Ντερριντά*, μτφρ. Ι. Ναούμ. Αθήνα: Πατάκης.

FOUCAULT, M. 1991. *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Α. Τρουλινού. Αθήνα: Ύψιλον.

_____, 2011α. *Ιστορία της Σεξουαλικότητας, 1. Η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος. Αθήνα: Πλέθρον.

_____, 2011β. *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος. Αθήνα: Πλέθρον.

_____, 2012. *Η γέννηση της βιοπολιτικής*, μτφρ. Β. Πατσογιάννης. Αθήνα: Πλέθρον.

_____, 2013. *Ιστορία της Σεξουαλικότητας, ΙΙ. Η χρήση των ηδονών*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος. Αθήνα: Πλέθρον.

- GADAMER, H.-G. 2004. *Truth and Method*. London/New York: Continuum.
- GERGEN, K. 1997. *Ο κορεσμένος εαυτός*, μτφρ. Α. Ζώτος. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- HARAWAY, D.J. 1991. *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*. New York: Routledge.
- _____, 2016. *Manifestly Haraway*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- HARVEY, D. 2009. *Η κατάσταση της Μετανεωτερικότητας*, μτφρ. Ε. Αστερίου. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- HOBBS, T., of Malmesbury 1651. *Leviathan or the Matter, Forme, and Power of a Commonwealth Ecclesiasticall and Civill*. London: Andrew Crooke, at the Green Dragon in St Pauls Church-yard.
- HUIZINGA, J. 1949. *Homo ludens: A Study of the play-element in culture*. London: Routledge.
- HUTCHEON, L. 1980. *Narcissistic Narrative. The Metafictional Paradox*. Waterloo, ON: Wilfrid Laurier University Press.
- _____, 1988. *A poetics of postmodernism: history, theory, fiction*. New York: Routledge.
- JAMESON, F. 1999. *Το Μεταμοντέρνο ή Η πολιτισμική λογική του ύστερου καπιταλισμού*, μτφρ. Γ. Βάρσος. Αθήνα: Νεφέλη.
- LYOTARD, J.-F. 1993. *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης. Αθήνα: Γνώση.
- ΜΠΑΤΛΕΡ, Τ. (BUTLER, J.) 2008. *Σώματα με σημασία*, μτφρ. Π. Μαρκέτου. Αθήνα: Εκκρεμές.
- RABAN, J. 2008. *Soft City*. London: Picador Classic.
- SIMMEL, G. 1993. *Πόλη και Ψυχή*, μτφρ. Γ. Λυκιαρδόπουλος. Αθήνα: Έρασμος.
- SMITH, P. 2006. *Πολιτισμική θεωρία. Μια εισαγωγή*, μτφρ. Α. Κατσικερός. Αθήνα: Κριτική.
- STOREY, J. 2015. *Πολιτισμική θεωρία και Λαϊκή κουλτούρα*, μτφρ. Β. Ντζούνης. Αθήνα: Πλέθρον.
- ΤΖΟΥΜΑ, Α. 2006. *Ερμηνευτική. Από τη βεβαιότητα στην υποψία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- _____, 2007. *Εκατό χρόνια νοσταλγίας. Το αυτοβιογραφικό αφήγημα Έθνος*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Άρθρα σε συλλογικό έργο

- BAUDRILLARD, J. 2001. From 'The Orders of Simulacra' in *Simulations*, P. Beitchman tr. (1983), pp. 142–56. Στο P. RICE & P. WAUGH (επιμ.) 2001, *Modern Literary Theory. A Reader*, 4η έκδ. London/New York: Arnold/Oxford University Press, 338–40.
- BRAIDOTTI, R. 2006. Ενσώματη ταυτότητα, έμφυλη διαφορά και το νομαδικό υποκείμενο. Στο Α. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: Νήσος, 189–211.
- BRITTON, C. 2005. Δομιστικές και μεταδομιστικές ψυχαναλυτικές και μαρξιστικές θεωρίες. Στο R. SELDEN (επιμ.), *Ιστορία της Λογοτεχνίας /8. Από τον Φορμαλισμό στο Μεταδομισμό*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 282–314.
- BUTLER, J. 2006. Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία. Στο Α. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: Νήσος, 381–405.
- FUSS, D. 2006. Λεσβιακές και γκέι θεωρίες: Το πρόβλημα της πολιτικής τής ταυτότητας. Στο Α. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ (επιμ.), *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: Νήσος, 543–69.

ΚΑΡΠΟΥΖΟΥ, Π. 2016. Το παιχνίδι και η ηθική της μετανεωτερικής συμβίωσης. Στο Ε. DELTSΟΥ, Μ. ΡΑΡΑΔΟΡΟΥΛΟΥ (επιμ.), *Changing Worlds & Signs of the Times*. Βόλος: Ελληνική Σημειωτική Εταιρεία, 834–43.

Άρθρα σε περιοδικό

ΓΚÓΤΣΗ, Γ. 2002. Ο *flâneur*: θεωρητικές μεταμορφώσεις μιας παρισινής φιγούρας. *Σύγκριση / Comparaison* (περιοδικό της Ελληνικής Εταιρείας Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας) 13: 120–38.

ΚΑΡΟΟΡ, Ι. 2018. Žižek, Antagonism and Politics Now: Three Recent Controversies. *International Journal of Žižek Studies* 12(1): 1–31.

ΚΟΥΡΆΚΗΣ, Ν.Ε. 1988. Το πρόβλημα της ποινικής καταστολής στο έργο του Μισέλ Φουκώ. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 68: 130–49.

Λίλα (Ηλιούλα) Σέββα
Διδάκτωρ Νεοελληνικής Φιλολογίας
Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
lilasevva@gmail.com